

**РЪКОВОДСТВО  
ЗА  
ИЗВЪРШВАНЕ НА ОЦЕНКА НА  
ЕФЕКТИВНОСТ НА НАЦИОНАЛНА  
ПРОГРАМА ЗА ПРЕВЕНЦИЯ В  
УЧИЛИЩНА СРЕДА**

**НАЦИОНАЛЕН ЦЕНТЪР ПО НАРКОМАНИИ**

5/31/2018

## ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ

### Защо е необходимо да се извършват мониторинг и оценка на ефективността на програмата?

Въпреки че термините „мониторинг и оценка“ много често се използват заедно, всъщност става въпрос за два отделни набора от организационни дейности, които са свързани, но не са идентични.

**Мониторингът** представлява систематичното събиране и анализ на информацията, по време на реализиране на програмата. Целта е да се подобри ефективността, както на програмата сама по себе си, така и ефективността на даден организацията, която я реализира. Мониторингът се основава на зададени цели и планирани дейности по време на отделните фази/стъпки на реализиране на програмата. Това помага дейностите да се осъществяват, както е планирано предварително и да се даде възможност на екипа, който ги реализира да разбере кога нещата се объркат. Ако се направи правилно, той е безценен инструмент за добро управление и предоставя полезна база за оценка. Мониторингът ви дава възможност да определите дали разполагаемите ресурси са достатъчни и се използват добре, дали капацитетът, който имате, е достатъчен и подходящ и дали правите това, което сте планирали да направите.

**Оценката** е сравнението на действителните въздействия на програмата с приетите стратегически планове. Тя разглежда какво сте решили да направите, какво сте постигнали и как сте го постигнали. Тя може да бъде **формативна**, (която се провежда по време на програмата с цел подобряване на стратегията или начина на прилагане на дейностите). Оценката може да бъде и **сумативна** (изводи и заключения от вече реализирана програма).

Общото между мониторинга и оценката, е, че те са насочени към учене от това, което правите и как го правите, като се съсредоточите върху:

- Ефективност
- Постигнати резултати
- Въздействие

**Ефективността** ви показва, че резултатът от програмата е постигнат съобразно предварително поставените цели. Ефективността се отнася не само към постигнатите цели от работата с програмата, но и до вложените ресурси – финансови и човешки, време, оборудване, материали и др.

**Постигнати резултати** показват степента, до която една програма постига конкретните цели, които си е поставила. Например, успяхме ли да намалим броя на учениците в пети клас с експериментална употреба на психоактивни вещества?

**Въздействието** ви казва дали това, което сте направили, е повлияло проблема, с който се опитвате да се справите. С други думи, вашата стратегия беше ли полезна? Беше ли гарантирано, че учениците от пети клас са намалили експерименталната употреба на

психоактивни вещества в следствие на приложената програма? Преди да решите да разширите прилагането на програмата или да я възпроизведете другаде, трябва да сте сигурни, че това, което правите, има смисъл по отношение на въздействието, което искате да постигнете.

Оттук следва, че мониторингът и оценката се извършват най-добре, когато е налице подходящо планиране, за да се оцени напредъкът и постиженията. Има три инструмента, които могат да помогнат с планирането - преглед на планирането, стратегическото планиране и планиране на действията.

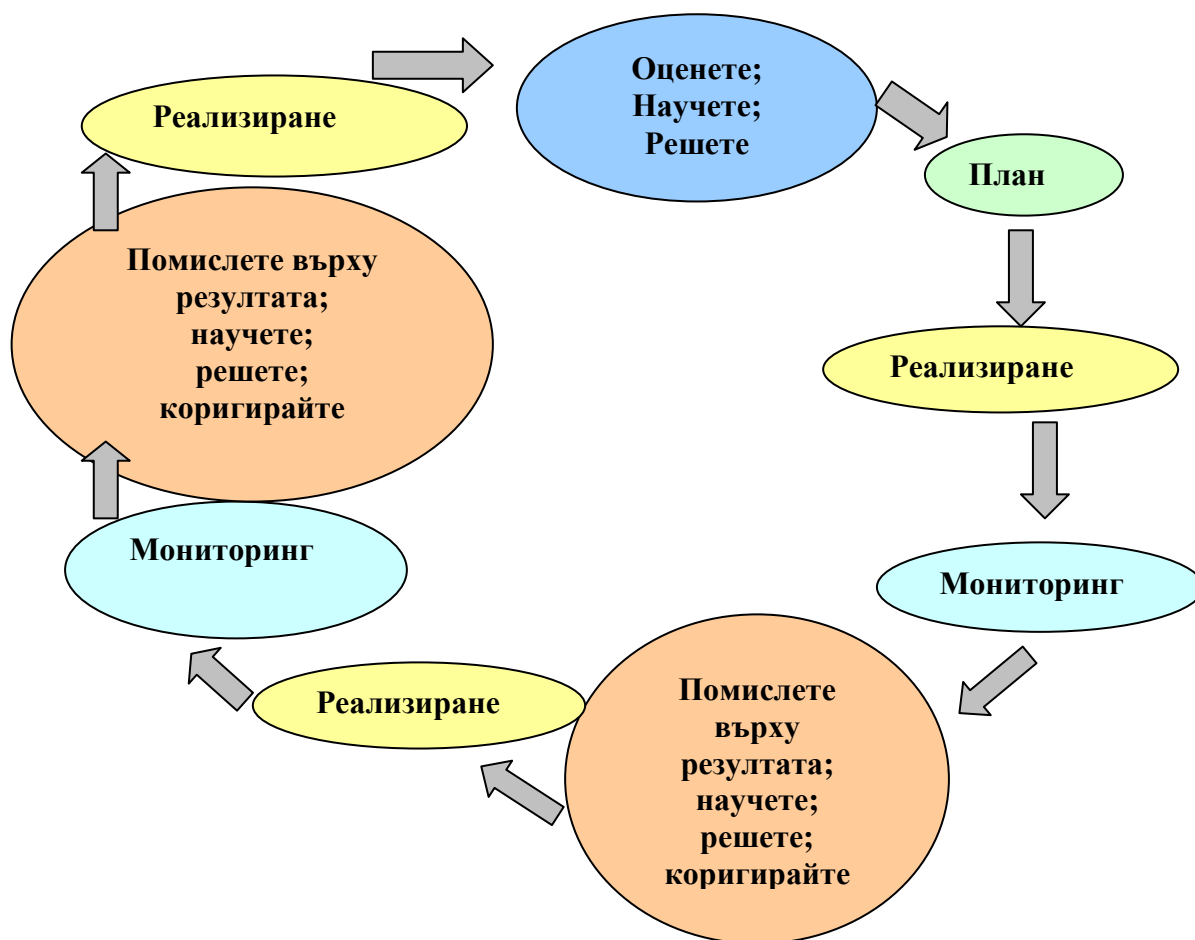
Мониторингът и оценката ви позволяват:

- Да регистрирате напредъка;
- Да идентифицирате проблеми при планирането и / или изпълнението;
- Направете корекции, така че да сте по-склонни да „правите разлика“.

Планирането е важно, но плановете никога не са напълно фиксирани. Ако те не работят или ако обстоятелствата се променят, тогава и плановете трябва да се променят. Мониторингът и оценката са инструменти, които помагат на дадена програма да разбере кога плановете не работят и кога обстоятелствата са се променили. Те дават информацията, от която екипите, реализиращи програмата се нуждаят, за да вземат решения за промените, които са необходими в стратегията или плановете.

При планирането единствено константни остават елементите на стратегическата рамка: анализ на проблемите и визия и ценности на програмата. Всичко останало е по договаряне. Да се правят грешки не е престъпление, но невъзможността да се учиш от минали грешки, защото не следиш и оценяваш, е.

Ефектът от мониторинга и оценката е представен в диаграмата по-долу. Обърнете внимание, че ще се наложи да следите и коригирате няколко пъти, преди да сте готови да оцените и възпроизведете програмата отново.



Сами по себе си мониторингът и оценката не предлагат решения на проблемите, но представляват ценни инструменти, посредством които можете:

- Да идентифицирате проблемите и причините за тях;
- Да предложите възможни решения на проблемите;
- Да предизвикате внимането върху възникналите въпроси и да ги дискутирате;
- Да преосмислите стратегията си на работа;
- Да съберете достатъчно информация за анализ и по-нататъшно планиране;
- Да повлияете положително върху проблема.

## КАКВО ВКЛЮЧВАТ МОНИТОРИНГЪТ И ОЦЕНКАТА

### Мониторингът включва:

- Разработване на индикатори за ефективност, постигнати резултати и въздействие;
- Създаване на системи за събиране на информация, свързана с тези показатели;
- Събиране и записване на информацията;
- Анализирание на информацията;
- Използване на информацията за управление на дейностите по програмата.

### Оценката включва:

- Разглеждане на това, което програмата е планирала да постигне – (напр. как се е променило поведението на учениците по отношение употребата на психоактивни вещества)? Какво въздействие е планирано да се постигне?
- Оценка на напредъка на програмата по отношение на постигането на целите.
- Разглеждане на стратегията за прилагане на програмата. Имаше ли стратегия? Беше ли ефективно да се следва тя? Стратегията работи ли? Ако не, защо?
- Оценка на това как работи програмата. Имало ли е ефективно използване на ресурсите? Какви са били планираните и действителните разходи при прилагане на програмата? Устойчив ли е начинът, по който се реализира програмата? Какви са последиците за различните заинтересовани страни по начина, по който се изпълнява програмата.

Съществуват много различни начини за извършване на оценка. Някои от по-често срещаните са:

- **Самооценка:** Прилагащите програмата сами извършват оценката, като наблягат на начина на реализиране на дейностите, постигнатите резултати и използват това за усъвършенстване на практиката. Необходима е много добра организация на работата и честно отразяване на резултатите, за да бъде оценката ефективна, но като цяло това може да бъде важно практическо упражнение, от което да се научи много.
- **Включена оценка:** Това е форма на вътрешна оценка. Намерението е да се включат възможно най-много хора с пряк дял в работата. Това може да означава, че прилагащите програмата и бенефициентите работят заедно за оценката. Може да се потърси външен човек за фасилитатор на процеса, не като оценител.
- **Бърза оценка на участието:** Това е качествен начин за извършване на оценка. Той е полуструктуриран и обикновено се реализира от интердисциплинарен екип. Оценката на участието се използва като отправна точка за разбиране на конкретната ситуация, тя е бърз, евтин и полезен начин за събиране на информация. Това включва използването на вторични данни, директно наблюдение, полуструктурирани интервюта, ключови участници, от които да се събира информация, групови интервюта, игри, диаграми, карти и календари. В контекста на оценката на ефективност, този вид оценка позволява да се събере информация от тези, които се очаква да се възползват от програмата. Това е гъвкав и интерактивен метод на работа.

- **Външна оценка:** Това е оценка, извършена от външен оценител или екип от оценители.
- **Интерактивна оценка:** Този вид оценка включва активно взаимодействие между външен оценител или екип за оценка и оценяваната програма или организация. Понякога екипът, реализиращ програмата може да бъде включен в екипа за оценка.

## РАЗЛИЧНИ ПОДХОДИ ЗА ОЦЕНКА

Подход	Основна цел	Въпроси	Методология
Концентриран върху постигане на целите	Оценка на постигнатите кратоксрочни и дългосрочни цели.	Достигнали са целите? Ефективност? Постигнати ли са правилните цели?	Сравняване началните данни и данните за напредъка; намиране на начини за измерване на показателите.
Взимане на решения	Предоставяне на информация.	Ефективна ли е програмата? Трябва ли да бъде продължена? Как може да бъде променена?	Оценяване на опциите, свързани с контекста на програмата, началната информация, процеса и резултатите. Постигане на консенсус за вземане на решения.
Оценка на ефектите	Оценяване на обхвата на ефектите от програмата – планирани и непланирани.	Какви са резултатите? С какви резултати са постигнати?	Независима оценка на нуждите и стандартите за оценяване на стойността на програмата. Качествени и количествени техники за оценка на евентуалните резултати.
Експертна оценка	Използване на експертиза.	Как оценява програмата външен експерт?	Оценка въз основа на опит, неформално проучване и субективни заключения.

При оценката на ефективността обикновено се използва комбинация от всички тези подходи.

## Планиране на мониторинг и оценка

Мониторингът и оценката трябва да са част от процеса на планиране на прилагането на програмата. Много е трудно да се върнем и да създадем системи за наблюдение и оценка, след като нещата започнат да се случват. Първото събиране на информация трябва да се осъществи още, когато правите своята оценка на потребностите. Това ще ви даде информацията, от която се нуждаете, за да оценявате подобренията с течение на времето.

Когато планирате, трябва да зададете индикатори. Индикаторите осигуряват рамката за вашата система за мониторинг и оценка. Те ви казват какво искате да знаете и какви видове информация ще бъде полезно да съберете, а именно:

- Какво искаме да знаем?
- Какви видове информация ще събираме?
- Как ще получим информацията?
- Кой трябва да участва при събирането на информацията?

## КАКВО ИСКАМЕ ДА ЗНАЕМ?

*Това, което искаме да знаем, е свързано с това, което според нас е важно във връзка с прилагането на програмата. Какви умения и ценности желаем да развием в децата.*

Дейностите в програмата следват определена ценностна рамка и именно тя определя стандартите за приемливост в работата, която вършим. Централните ценности, на всяка превнативна програма за работа с деца са свързани със:

- Преодоляване на различията в нивото на емоционалното и социално развитие на децата;
- Промяна на нагласите към употребата на психоактивни вещества;
- Стабилност в поведението;
- Ефикасна употреба на ресурсите.

И така, първото нещо, което трябва да знаем, е: какво правим, как го правим и по какъв начин това отговаря на ценностите, които сме задали? За да отговорим на този въпрос, системата за мониторинг и оценка, която ще използваме трябва да ни даде информация за:

- Кой се възползва от това, което правим? Колко човека се възползват?
- Бенефициентите на програмата само пасивни получатели ли са или процесът им дава възможност да упражняват някакъв контрол върху живота си?
- Програмата, която прилагаме има ли по-широко въздействие от първоначално планираното въздействие върху целевата група?
- Може ли това, което правим, да бъде поддържано по някакъв начин в дългосрочен план, или въздействието от програмата ще бъде прекратено след нейното приключване?
- Получаваме ли оптимални резултати при използването на минимално количество ресурси?

### ***Интересуваме се от процеса или от продукта?***

Трябва ли програмата да бъде оценена по отношение на процеса (начина, по който се извършва) или по отношение на продукта (резултатите)?

Процесът и продуктът не са отделени в оценката на ефективност. Това, което постигаме и как го постигаме, често се преплитат. Ако целта е придобиване на умения с цел намаляване нивото на употреба на ПАВ, въз основа на повишаване социалните компетенции на учениците, след приключване на програмата, ако не са създадени системи за управление и мониторинг на програмата, същата няма да може да бъде възпроизведена със същия ефект. И процесът, и резултатът трябва да са част от системата за мониторинг и оценка.

За създаване на система за мониторинг и оценка е необходимо първо да бъдат определени индикатори.

## Индикатори

Индикаторите са основополагащи в процеса на мониторинг и оценка. Индикаторите са измеримите признаци, че нещо е направено или, че нещо е постигнато.

Например индикаторите за здравословно състояние в дадена общност са детската / детската / майчината смъртност, раждаемостта, хранителния статус и теглото при раждане. Може също така да се приемат и индиректни индикатори, като например процент на имунизирани новородени и др.

Индикаторите са основна част от системата за мониторинг и оценка, тъй като те са това, което измервате и / или наблюдавате. Чрез индикаторите можете да задавате и отговаряте на въпроси като:

- Кой?
- Колко?
- Колко често?
- В какво количество?

Индикаторите трябва да бъдат определени още преди стартирането на програмата, като от съществена важност е да имаме информация за ситуацията преди прилагането на същата, т.е. не можем да събирате информация по даден индикатор ако не можем да направим съпоставка с данните за същия индикатор преди прилагането на програмата. Именно поради това трябва да решим по-рано какви ще бъдат индикаторите ни, така че да можем незабавно да започнем да събираме информацията.

Често проблемът с индикаторите е, че други променливи (или фактори) може да са повлияли върху тях. Поради това, в рамките на програмата трябва да се идентифицират други променливи, които да се вземат предвид при оценката на ефективност (напр. семейна среда на детето, социален и икономически статус на родителите, специфики на общността, в която живее детето или, в която се намира училището и др.). Също така е важно да отбележим, че ако нищо не се промени, ако няма подобрение в измерването на ключовите индикатори, това означава, че програмата не работи и трябва да се преосмисли.

## РАЗРАБОТВАНЕ НА ИНДИКАТОРИ

**Стъпка 1:** Определете проблемната ситуация, с която се опитвате да се справите:

- Употреба на психоактивни вещества сред ученици от 5 до 7 клас;
- Друг проблем, характерен за училището / общността / населеното място.

**Стъпка 2:** Разработете визия за това, как бихте искали да се променят проблемните области след прилагането на програмата. Това ще ви даде индикатори за въздействие.

Какво ще ви покаже, че промяната е постигната? Какво ще докаже, че промяната е постигната? Например, ако нашето виждане е, че трябва да бъде преустановена употребата на ПАВ сред учениците от 5 до 7 клас, тогава можем да използваме няколко вида показатели, за да измерим колко промяната:

- Здравни показатели: намален ли е броят на респираторните заболявания сред целевата група? Намален ли е броят на хроничните белодробни заболявания след учениците? Има ли други положителни промени в здравния статус на децата (честота на заболяемост, индекс на телесната маса, спадане на нивото на сърдечните заболявания, белодробните и гастроентерологични заболявания и др.);
- Криминални показатели: намалено ли е нивото на противообществени прояви, свързани с употребата и / или разпространението на ПАВ сред целевата група?
- Показатели на училищно ниво: намален ли е броят на регистрираните инциденти на тормоз и агресивно поведение сред учениците от 5 – 7 клас?

**Стъпка 3:** Разработване на визия за процеса на постигане на резултатите. Това ще ви даде индикатори за процеса.

Програмата ще се реализира в училищна среда, следователно училищният персонал трябва да бъде запознат с нея, за да може да дава навременна обратна връзка и информация по отношение на наблюдаваните промени в поведението на учениците. Освен училищните психолози, които ще реализират програмата, е важно в процеса да бъдат включени учителите, класните ръководители, медицинските лица в училището, педагогическите съветници/ възпитателите и други професионалисти, които имат пряк контакт с целевата група. Не на последно място са и родителите на децата, които участват в програмата.

**Стъпка 4:** Разработване на показатели за ефективност.

Ако основната цел на програмата е намаляване на нивото на употреба на ПАВ сред учениците от 5 до 7 клас, то тогава трябва да разполагаме с данни относно нивото на употреба на ПАВ сред посочената възрастова група преди прилагането на програмата. Освен това е необходимо да се планира продължаващо проследяване на нивото на употреба на ПАВ сред участниците в програмата, поне няколко учебни срока, след нейното приключване.

**Стъпка 5:** Разработете показатели за ефективност на целите.

Тук можете да зададете показатели като: в рамките на колко часа се провежда планираната програма, какъв е минималният брой участници в програмата, дали всички теми от програмата са разгледани, какво е нивото на удовлетвореност на училищния персонал от прилагането на програмата и др.

## РАЗЛИЧНИТЕ ВИДОВЕ ИНФОРМАЦИЯ – КОЛИЧЕСТВЕНА И КАЧЕСТВЕНА

Информацията, използвана при мониторинга и оценката, може да бъде класифицирана като:

- Количествена; или
- Качествена.

Количественото измерване ви казва „колко“. Колко ученици са преминали през програмата, колко от тях са намалили или прекратили употребата на ПАВ, колко от тях не са имали рисково поведение през учебната година и т.н. Количественото измерване може да бъде изразено в абсолютни стойности (3 241 ученици не са употребявали ПАВ през последните 6 месеца) или като процент (50% от учениците са намалили употребата на енергийни напитки до веднъж в месеца за последните 6 месеца). Тя може да бъде изразена и като съотношение (един на всеки 3 души не употребява ПАВ). Количествената (числова) информация се получава чрез преброяване или измерване.

Качественото измерване ви разказва как се чувстват хората по отношение на ситуацията или как се са се променили техните нагласи. Така например, въпреки че може да откриете, че 50% от учителите в училище не са доволни от използваните критерии за оценка на програмата, това все още е качествена информация, а не количествена. Получавате качествена информация, като питате, наблюдавате, тълкувате. Например, „съгласно получените резултати по отношение на употребата на ПАВ сред учениците от 5 клас е видно, че основен рисков фактор за тютюнопушенето при тази възрастова група е желанието за приобщаване към неформалната група на връстниците извън училище“.

Някои хора смятат, че количествената информация е твърда, надеждна и обективна. Те смятат, че качествената информация е неубедителна и субективна. Грешка е да се каже, че „количествената информация говори сама за себе си“. Тя изисква точно тълкуване, за да може от нея да бъде изведена и качествена информация. Може да е факт, че употребата на ПАВ сред целевата групата се е повишила, но ни това не отговоря на въпроса защо това се случва. За да разберем това, трябва да отидем сред целевата група и да зададем въпроси, т.е. да получим качествена информация.

Изборът на показатели също е субективен, независимо дали използваме количествени или качествени методи за извършване на действителното измерване. Изследователите избират да измерват цифри за нивото на употреба на ПАВ, защото вярват, че това им казва нещо за това как са се променили обществените нагласи, но цифрите не ни казват какви са причините за тези промени.

Процесът на мониторинг и оценка изисква комбинация от количествена и качествена информация. Например, трябва да знаем каква е цифрата на децата употребяващи ПАВ в съответната възрастова група, както и защо това се случва. Може би данните за повишена употреба на ПАВ се дължат на по-високата употреба на енергийни напитки сред подрастващите, а не на употреба на незаконни наркотични вещества. В този случай не означава непременно, че тези деца са в по-висок риск, а може би, че те и техните родители не са достатъчно информирани по въпроса.

## КАК ЩЕ СЪБИРАМЕ ИНФОРМАЦИЯ?

Методите за събиране на информация трябва да бъдат включени в планирането на действията по прилагане на програмата. Трябва да се стремим да имаме постоянен поток от информация. Информацията, която събираме, трябва да означава нещо: не събирайте информация, за да сте заети, направете го само, за да разберете какво искате да знаете, и след това се уверете, че съхранявате информацията по такъв начин, че тя е лесно достъпна.

За събиране на информация могат да бъдат използвани регистри (медицински дневници, училищни дневници, регистър за случаи на училищен тормоз и др.), протоколи (от педагогически съвети, роителски срещи) списъци за присъствие.

Понякога обаче трябва да се използва специални инструменти, които са лесни, но полезни за добавяне към основната информация, събрана в хода на работата. Някои от най-често срещаните са:

- Казуси;
- Наблюдение;
- Дневници;
- Записване и анализ на важни инциденти (наречен „критичен анализ на инцидентите“);
- Структурирани въпросници;
- Интервюта „лице в лице“;
- Фокус групи;
- Извадкови проучвания;
- Систематичен преглед на съответните официални статистически данни.

## **КОЙ ТРЯБВА ДА БЪДЕ ВКЛЮЧЕН?**

Почти всеки в училището ще участва по някакъв начин в събирането на информация, която може да бъде използвана при мониторинга и оценката. Това включва:

- Директорът и административния персонал на училището;
- Психологът, който прилага програмата;
- Учителите и класните ръководители;
- Педагогически съветници и възпитатели.

За да се гарантира ефективното участие на всички трябва:

- Да подготвите отчетни формуляри, които включват количествени и /или качествени измервания на важни показатели. Можете да съчетаете въпросници с доклади от наблюдения за протичане на груповия процес, като по този начин ще подкрепите наблюденията си с факти;
- Подгответе готови формати за запис, които включват количествени и/или качествени измервания на важни показатели. Добре е да подготвите списък с участниците в програмата, както и предварителна анкета, с която да съберете информация за: възрастта, пола и семейната ситуация на децата, които участват.

При разработването на формите за събиране на информация е полезно да разгледате всяка дейност от програмата и да помислите какво искате да знаете за тази дейност, както за процеса (как се реализира), така и за резултата (какво очакваме да спостигнем / променим с тази дейност).

## Проектиране на процеса на мониторинг и оценка

Съществуват съществени разлики в процесите на проектиране на мониторинга и на оценката.

При мониторинга разглеждаме процеса, през който се преминава, за да се събере достатъчно информация за протичането на дейностите по програмата и за промяна в поведението, както на участниците, така и на специалистите, реализиращи програмата.

В процес на оценяване разглеждаме:

- Цел;
- Основни въпроси за оценката;
- Методология.

## ПРОЕКТИРАНЕ НА СИСТЕМА ЗА МОНИТОРИНГ

По-долу е са дадени примерни стъпки, които могат да бъдат използвани при създаване на система за мониторинг на програмата.

Стъпка 1: Съберете училищните психолози и учителите, класните ръководители и учителите, които преподават в класовете, в които ще се реализира програмата.

Обяснете целите на програмата и какви резултати се очакват в следствие на нейното прилагане. Въведете понятията за ефективност и въздействие.

- Обяснете, какво очаквате от тях и как предлагате те да събират данни и информация по време на реализиране на програмата;
- Изгответе списък с индикаторите (показателите), по които те трябва да събират информация и да извършват наблюдение;
- Обяснете взаимовръзката между различните индикатори, защото на професионалистите трябва да им е ясно каква е крайната цел и по какъв начин те ще допринесат за нейното осъществяване.

Стъпка 2: Информацията, която съберете от първата среща с училищния персонал можете да използвате, за да формулирате някои от въпросите, на които вашата система за мониторинг трябва да може да отговори. Важното е да започнете, като разберете кои променливи ви интересуват, за да може да събирате данни за тези променливи. По този начин вашата система за мониторинг на прилагането на програмата ще отчете и специфичните за съответното училище и общност условия, при които дейностите ще се реализират.

От срещата с училищните професионалисти ще разберете какво искате да наблюдавате. Ще имате показатели за ефективност и индикатори за въздействие, които да прибавите към системата за оценка на ефективността. След това ще изберете променливите, които ще ви помогнат да отговорите на въпросите, които смятате, че са важни.

Така например може да има индикатор за въздействието, който е, че „ в следствие на прилагане на програмата, децата избират по-често да пият безалкохолни напитки, които не съдържат кофеин“ като показател, че „децата вече правят информиран и зрял избор на начин на живот“. Променливите, които могат да повлияят на индикатора, включват:

- Възраст;
- Пол ;
- Етническа принадлежност;
- Вид на населеното място (град/село);
- Ниво на семейните доходи;
- Семейна среда;
- Продължителност на участието на детето в превантивната програма;
- Период на прилагане на програмата.

Събирайки точна информация, по-нататък, в анализа ще можете да отговорите на въпроси като:

- Какво значение има възрастта на участниците за начина на прилагане на програмата? Има ли необходимост дейностите да бъдат диференцирани според възрастта на децата, участващи в тях?
- Икономическа категория, т.е. дали децата от по-богати семейства и от по-големите градове реагират по-добре или по-зле на програмата или тази променлива не оказва влияние върху резултатите от програмата?
- Какво значение има броят посещения на дейностите по програмата за оказване на необходимото въздействие върху децата? Трябва ли да се увеличи продължителността на програмата?

Отговорите на тези въпроси ще позволи да бъдат взети решения за това как да продължи прилагането на програмата и необходимо ли е да се правят някакви промени в нея. На организационно ниво ще се получат отговори на въпроси като:

- Програмата постига ли по-висока ефективност, когато дейностите са предварително по-добре организирани, поради по-доброто сътрудничество от страна на училищния персонал?
- Има ли специфики (на училищно ниво/ ниво общност/населено място/ етническа принадлежност на децата), които трябва да се вземат предвид при реализиране на програмата, с цел осигуряване на ефективно въздействие върху целевата група?
- Достатъчни ли са часовете, в които се реализира програмата или е необходимо да се помисли за тяхното увеличаване?
- По какъв начин влия семейството при прилагането на програмата и съществуват ли начини за привличане на родителите в осъществяването на някои от дейностите?

Отговорите на всички тези въпроси ще помогнат програмата да бъде оценена адекватно и да се дадат препоръки (обосновани с данни и информация) за повишаване на нейната ефективност.

Стъпка 3: Решете как ще събирате информацията, от която се нуждаете и къде и как ще я съхранявате (на компютър, в ръчни файлове).

Стъпка 4: Решете колко често ще анализирате информацията - това означава да я сглобите и да се опитате да отговорите на въпросите, които смятате, че са важни.

Стъпка 5: Събиране, анализиране и докладване на информацията.

## ОЦЕНКА

Проектирането на процеса на оценяване означава да бъдат разработени технически параметри за реализирането на този процес.

Основните раздели в техническите параметри за процеса на оценяване обикновено включват:

- Начална ситуация: Това е описание и оценка на проблемната ситуация, която програмата планира да разреши;
- Цел: Тук се описва вида на програмата и целите, които иска да постигне;
- Ключови въпроси на оценяването: Какви са основните въпроси, които оценката трябва да разгледа;
- Специфични цели: Какви конкретни области искаме да бъдат включени в оценката. Например, оценяваме сам промяната в нагласите и поведението спрямо употребата на ПАВ или включваме и степента на промяна на рисковото и предизвикателно поведение на децата, като част от резултатите от прилагането на програмата;
- Методология: тук определяме основния подход (оценка на процеса, оценка на резултата, оценка на въздействието) и техниките (периодични въпросници, фокус групи, наблюдение), които ще бъдат използвани при оценката. Може също така да предложите видовете техники, които бихте искали екипът за оценяване да използва;
- Логистични въпроси: Те включват времето и изискванията за състава на екипа, който ще извършва оценката.

## Цел

Целта на оценката е причината, поради която я правим. Целта е това, което искаме да разберем и защо искаме да го разберем. Тя има две части:

- Какво искаме да оценим;
- Какъв резултат очакваме да имаме накрая.

Примери за цел на оценката могат да бъдат:

Да се предостави на отговорните институции необходимата информация за вземане на решения относно бъдещето на програмата.

Да се прецени дали програмата има планираното въздействие, за да се реши дали да може да бъде копирана в друг контекст или сред друга целева група.

Да се оцени програмата по отношение на ефективността, въздействието върху целевата група, и устойчивостта ѝ, за да се подобри нейното функциониране.

## Основни въпроси при оценката

Основната задача на оценката на ефективността на програмата е да даде отговор доколко са постигнати предварително заложените цели определените индикатори. Освен това е добре да бъдат обмислени и следните аспекти:

- Какви предизвикателства стоят пред програмата;
- С какви провокации се е наложило да се справя екипът по време на реализиране на програмата и как те могат да бъдат успешно преодоляни;
- Какви допълнителни въпроси са възникнали в хода на пролагане на програмата (от екипа, от целевата група, от останалите заинтересовани страни).

Някои примери на ключови въпроси за оценка, свързани с целта на програмата:

Целта на оценката е да се оцени колко ефективна е програмата за предоставяне на ползи на идентифицираната целева група, за да се вземат решенията от отговорните институции за приемственост и репликация на програмата.

Основни въпроси за оценката:

- Кой понастоящем се възползва от програмата и по какъв начин?
- Входящите данни (първоначалната оценка на ситуацията) оправдават ли резултатите и, ако това е така, на каква основа е обосновано това твърдение?
- Какво би подобрило ефективността и въздействието на настоящата програма?
- Какви са поуците, които могат да се научат от прилагането на програмата по отношение на нейното репликиране?

Обърнете внимание, че нито един от тези въпроси не се отнася до конкретен елемент или област на вътрешното или външното функциониране на програмата. Повечето от тях изискват не само събиране и сравняване на информация и данни, но и изготвянето на финален анализ, за да отговори на тях.

Други примери за въпроси за оценка могат да бъдат:

- Какви са най-ефективните начини, по които програмата може да реши проблема?
- До каква степен вътрешното функциониране и структурата на училищата оказват положително въздействие върху работа?
- Какви уроци от този прилагането на програмата ще имат приложимост в полето на работата по превенция на употребата на ПАВ?

## Методология

Методологията, за разлика от методите, се занимава повече с вида подход, който се използва при процеса на оценяване. Оценката например може почти изцяло да се основава на писмени източници, първични или вторични: отчети, информационни листове, протоколи и т.н. Или може процесът на оценяване да включва получаване на информация от всички ключови заинтересовани страни. В повечето случаи оценката на ефективност обикновено е комбинация и двете, но като цяло методологията посочва как оценяващият екип ще получава информация от групите заинтересовани страни например:

- Чрез проучване посредством въпросници или анкетни карти;
- Чрез ключови информатори;
- Чрез фокус групи.

И тук бихме очаквали да намерим някои индикации за форматите на отчитане:

- Писмено ли ще бъде предаването на информация от екипа, прилагащ програмата?
- Ще докладва ли екипът на ръководството на училището, на целия персонал, на родителите или на всички изброени и на бенефициентите?
- Ще има ли междинни доклади за оценка на ефективност или само окончателен доклад?
- Какви доказателства ще бъдат прилагани, за подкрепа на мнението на оценителите?
- Кой ще участва в анализа?

## Събиране на информация

В идеалния случай, ако сте направили добре планирането си и сте събрали информация за ситуацията в началото на прилагането на програмата, ще имате изходни данни.

Изходните данни са информацията, която имате относно ситуацията, преди да започнете прилагането на програмата. Това е информацията, на която се основава вашият анализ на проблемите. Много е трудно да измерите въздействието на програмата, ако не знаете каква е ситуацията, преди да започнете да я прилагате. Нуждаете се от основни данни, които са подходящи за индикаторите, които сте идентифицирали, че могат да ви помогнат да измерите въздействието на вашата работа.

Съществуват различни нива на изходните данни:

- Обща информация за ситуацията, често достъпна чрез официални източници, напр. регистър на жалбите за инциденти и прояви на тормоз и агресия от учениците в училището, брой ученици от съответните класове по пол, възраст, грамотност, етническа принадлежност, икономически статус на семейството и др. Информация относно спецификите на населеното място/региона/училището, напр. статистика за децата, отпаднали от училище през предходната учебна година, данни за разпространението и употребата на ПАВ на местно ниво и др. Когато се събира първоначалната информация, тя трябва да е фокусирана върху индикаторите за въздействие на превантивната програма.
- Ако сте решили да измерите въздействието чрез извадка от децата и семействата, с които работите, ще ви е необходима конкретна информация за тези деца и семейства. Така например, за децата може да съберете конкретна информация относно проявите на рисково поведение, вкл. употреба на наркотични вещества, семейна историята, ниво на грамотност, регистрация в Детска педагогическа стая, хронични заболявания и др. Тази информация може да получите чрез комбинация от интервюване и попълване на въпросници. Отново не забравяйте да се съсредоточите върху показателите, които сте решили, че са важни за вашата работа.
- Ако работите с хора, тогава се нуждаете от документирана първоначална информация за положението им в момента, в който сте започнали да работите с тях. Например може да искате да знаете освен възрастта, пола, името и т.н. семейната история (вкл. кой основно полага грижи за детето), образователни способности, икономически статус на семейството (вкл. с какви средства разполага детето седмично/месечно и как и от кого ги получава), размера на времето, отделено за подготовка на уроци и за развлекателни дейности, вид на развлекателните дейности, амбициите и др. за всеки отделен участник. Отново информацията може да бъде получена от комбинация от интервюване и попълване на въпросници и отново е необходимо да се съсредоточите върху показателите, които смятате, че са важни.

Много е трудно да се върнете и да получите този вид базова информация, след като сте започнали работа и ситуацията вече се е променила. Въпреки това, ако не сте имали достатъчно време и възможност за събиране на тази информация преди стратирането на програмата, можете да я събере впоследствие чрез:

Използване на контролни групи. В конкретния случай, контролните групи трябва да са групи от деца, които не са участвали в дейностите по програмата и притежават сходни характеристики с децата, с които работите.

Например: Вие работите с групи ученици в цялата страна, за формиране на умения за здравословен начин на живот и за намаляване на рисковите и увеличаване на протективните фактори за употреба на ПАВ. След няколко месеца искате да измерите въздействието, което имате върху тези деца. В този случай е необходимо да проведете серия от фокус групи с децата в училищата, в които работите. Но в началото не сте събрали изходни данни за тези деца. Как ще разберете каква е степента на въздействие на програмата тогава?

Можете да използвате контролни групи в училища, в които работите, като включите учениците от горните класове, при които програмата не е прилагана. Задавайте, както на децата, с които сте работили, така и на децата, с които не сте работили, същите въпроси за причините и практиките на употреба на ПАВ, за вида дейности, с които децата са ангажирани през свободното време, за академичните постижения, семейната история и т.н., за да разберете дали и по какъв начин програмата е променила нещо в поведението и средата на участниците. Когато формирате контролни групи, трябва да се уверите, че:

- Профилите на контролните групи са много сходни с тези на групите, с които сте работили. Например, може да са ученици от един и същ етнос, със сходни поведенчески прояви или семейни ситуации и др., като съотношението между половете, възрастовите групи и други важни демографски характеристики трябва да е същото;
- С контролната група не е работено по проблема / темата в предишен момент по други подобни програми, тъй като целта на използването на контролната група е ситуацията да е близка до ситуацията на децата, които участват в програмата, преди нейното стартиране.

## МЕТОДИ

Съществуват различни методи, които могат да се използват за събиране на информация за целите на мониторинга и оценката. Трябва да изберете методи, които да отговарят на вашите цели и ресурси.

Методът на извадката не е инструмент сам по себе си, но може да се използва с други инструменти и е много полезен. Методът на извадката отговаря на въпроса: Кой проучваме, интервюираме, включваме в фокус група и т.н.? Това е начин да се намали броят на възможните респонденти, за да станат данните управляеми и достъпни. Понякога е необходимо да сме изчерпателни. Това означава да стигнем до всяко възможно дете, семейство, учител и т.н.

В оценката на ефективност можете да използвате цялата информация, събрана по време на процеса на мониторинг и да я използвате в цялостния анализ на програмата.

Методът на извадката включва:

- Случайна извадка: лицата, от които ще се събира информация са избрани на случаен принцип, например имената на всички ученици, участвали в програмата се събират на едно място и от тях, на случаен принцип, се избират само определен брой деца. Идеята е, че при избора няма пристрастие;
- Структурирана извадка, например всяко седмо дете, показало промяна в поведението в следствие на прилагането на програмата и всяко трето дете, при което не се наблюдават поведенчески промени;
- Клъстърна извадка: само тези, деца, които са участвали в програмата през цялата учебна година.

Също така обикновено е да се използва триангулация, т.е. един набор от данни или информация да се потвърждава от друг. Обикновено търсим потвърждение от няколко други източника, които да потвърдят получените данни.

Инструмент	Описание	Полезност	Недостатъци
Интервю	Те могат да бъдат структурирани, полуструктурирани или неструктурирани. Включват задаване на конкретни въпроси, насочени към получаване на информация, която ще позволи измерването на индикаторите, които сме заложили за програмата. Въпросите могат да бъдат отворени или затворени (да / не отговори). Може да бъде източник на качествена и количествена информация.	Може да се прилага с почти всеки, който има някакво участие в програмата. Може да се направи лично, по телефона или дори по електронна поща. Много гъвкав.	Изисква умения от страна на интервюиращия.
Интервюта за събиране на ключова информация	Това са интервюта, които се провеждат със специалисти по дадена тема или с някой, който може да е в състояние да хвърли светлина върху процеса.	Тъй като тези ключови информатори често нямат общо с програмата, те могат да бъдат доста обективни и да имат полезни предложения. Те могат да предоставят нещо от "голямата	Нужда от квалифициран интервюиращ с добро разбиране на проблема. Внимавайте да не превърнете субективно мнение в абсолютна истина само, защото е казано от ключов

		картина", в която хората, които са по-ангажирани с прилагането на програмата не могат да се съсредоточат.	информатор.
Въпросници	Това са писмени въпроси, които се използват за получаване на писмени отговори, които при анализа на данните от иценката на ефективност ще позволят измерването на индикаторите.	Този инструмент може да спести много време, ако се раздава на респондентите за самостоятелно попълване, като ви позволява да стигнете до много хора. Въпросниците дават на хората усещане за анонимност и респондентите могат да кажат неща, които не биха казали при интервюиране.	Въпросниците са прекалено често използван инструмент и хората често се отегчават от тях и понякога не ги завършат докрай. При прилагането на въпросници, винаги има пилотна част, чрез която се гарантира, че въпросите са разбираеми за респондентите и, че измерват точно това, което трябва. Ако въпросникът е сложен и събира различна по вид информация, тогава е необходим компютъризиран анализ и респективно - експертна помощ при проектирането и му и обработката на резултатите.
Фокус групи	Една фокус група се състои от шест до 12 души, които биват интервюирани заедно от квалифициран фасилитатор. Въпросите са внимателно структурирани и съсредоточени върху конкретна тема или проблем.	Това може да бъде полезен начин за получаване на мнения от доста голяма извадка от хора.	При фокус групите често хората се влияят взаимно по отношение на това да кажат нещо, или да премълчат нещо. Ако е възможно, интервютата с фокус групи трябва да бъдат записани и след това да бъдат транскрибирани. Това изисква специално оборудване и може да отнеме повече време.
Срещи с общността	Това включва събиране на голяма група от бенефициенти (преки и непреки) на програмата, на които се задават въпроси, проблеми, казуси, с цел да се подпомогне измерването на индикаторите.	Срещите на общността са полезни за получаване на широк отговор от много хора по конкретни въпроси. Това също е начин за пряко включване на бенефициентите в процеса на оценяване, което им дава чувство за участие и влияние върху процеса. Те са особено полезни в критичните точки при рлигане на програмата в училищната общност.	Трудно се провеждат – изисква се много опитен фасилитатор. Може да се наложи участниците да бъдат разделени на малки групи, последвани от дискусии в голяма група, в която всички участници се съберат отново заедно.
Доклади от професионалистите прилагачи програмата	Структурирани формуляри за отчети, които гарантират, че се събира информация по въпросите, свързани с индикаторите, както и, че отразяват наблюденията извършени при всяко проведено занятие по програмата.	Гъвкавост, не изисква наемане на допълнителен експерт и не отнема много време.	Натоварва експертите, прилагачи програма с допълнителни ангажименти. Разчита се на експертното мнение и дисциплинираност при попълване на отчетите.

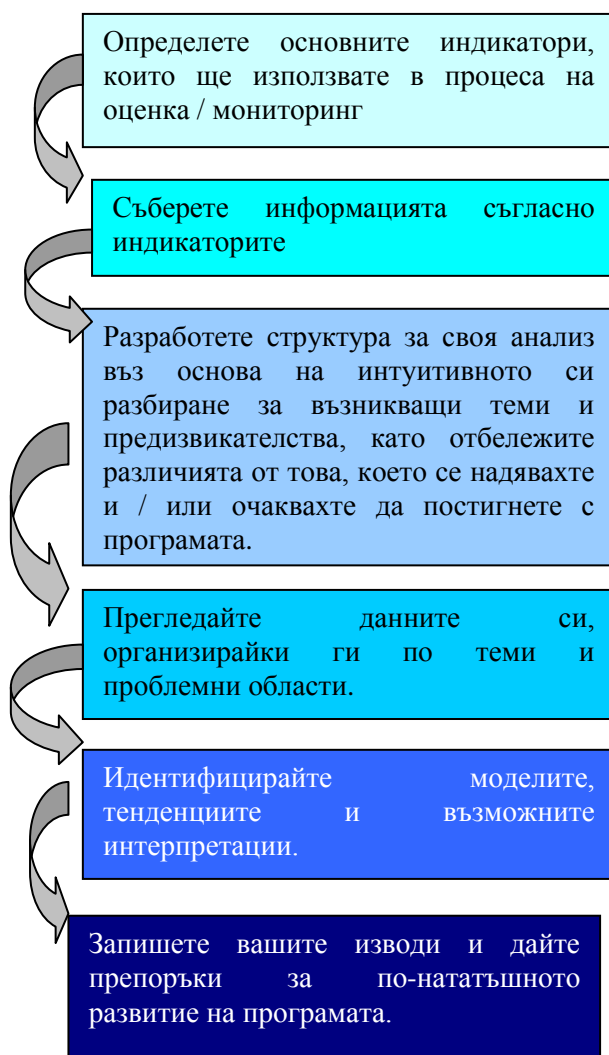
Оценяване	Това означава де се поиска мнението на бенефициентите по отношение на това какво смятат за най-полезно, най-важно, най-малко полезно и т.н.	Тя може да се използва с индивиди и групи, като част от интервюта или въпросниците, или като отделна сесия. Когато се работи с деца могат да се използват и картини.	Оценяването по скала е сложно понятие, което изисква внимателно обяснение и тестване, за да се гарантира, че хората разбират това, което ги питаме. Ако респондентите не разбират въпросите, данните ще бъдат напълно изкривени.
Аудио-визуално стимулиране	Те включват снимки, филми, истории, ролеви игри, фотографии, използвани за илюстриране на проблеми, минали или бъдещи събития.	Много полезно е да се използва заедно с други инструменти, особено при деца и подрастващи.	Трябва да се изберат подходящите стимули за съответната целева група и фасилитаторът трябва да има уменията да ги използва ефективно.
Скали за оценяване	Тази техника използва скали, чрез които от хората се очаква да изразят своите чувства, наблюдения и удовлетвореност от програмата. Хората обикновено искат да кажат дали са силно съгласни, несъгласни, не знаят или нямат мнение по дадено твърдение. Тук също могат да се използват картини и символи.	Полезно е да се измерват нагласите, мненията и възприятията.	Скалите за оценяване трябва да бъдат изпробвани предварително, за да сме сигурни, че няма възможност за недоразумения. Често срещан проблем е, когато в твърдението са включени две понятия, при което не можем да сме сигурни дали даденото мнение се отнася за едното, другото или за двете твърдения.
Анализ на критичните/кризисни ситуации	Този метод е начин за фокусиране на интервюта с индивиди или групи по определени събития или инциденти. Целта е да се получи картина на действителното събитие.	Много полезна техника при наличието на кризисни ситуации или инциденти. Ако всички участници са включени в ситуацията, техниката трябва да помогне на екипа за оценка да получи картина, която е достатъчно близка до това, което действително се е случило, и да може да анализира какво се е объркало.	Оценяващият екип може да се сблъска с много противоречиви мнения „тогава тя каза/ той отговори..“. Може да е трудно да останеш безпристрастен при проучването на ситуацията и да не вземеш нечия страна.
Включено наблюдение	Това включва пряко наблюдение на събития, процеси, взаимоотношения и поведение. При тази техника наблюдателят се включва в дейностите и не стои в страни от процеса.	То може да бъде полезен начин за потвърждаване на информацията, събрана чрез други техники.	Трудно е едновременно да наблюдаваш и да участваш. Процесът е много времеемък.
Рисувателна техника	Чрез тази техника участниците са помолени да нарисуват или да направят колажи, които отразяват начина, по който се чувстват или мислят по отношение на прилаганата програма/дейност/модул от програмата.	Може да бъде много полезно, особено при деца и тийнейджъри.	Съществуват трудности при интерпретиране на резултатите – субективност на анализа.

## Анализиране на информацията

Независимо кой метод за събиране на информация бъде избран, в даден момент ще се окажете с голямо количество информация и ще трябва да решите как да го анализирате.

Анализът е процесът на превръщане на подробната информация в разбиране на модели, тенденции, причинно-следствени връзки. Началната точка за анализ твърде често е ненаучна. Това е вашето интуитивно разбиране на ключовите теми, които идват от процеса на събиране на информация. След като имате ключовите теми, става възможно да работите с информацията, да я структурирате и организирате. Следващата стъпка е да напишете своя анализ на констатациите като основа за достигане до заключения и изготвяне на препоръки.

*Процесът на анализ изглежда по следния начин:*



## **ЕФЕКТИВНО ПЛАНИРАНЕ НА ПРОЦЕСА НА ОЦЕНКА**

Стъпките, включени в процеса на оценка, са:

1. Планирайте: какво се опитвате да постигнете и как възнамерявате да го постигнете.
2. Прилагане: какъв метод на оценяване ще използвате в процеса на прилагане на програмата и какви индикатори сте идентифицирали за измерване на нейната ефективност.
3. Наблюдавайте и оценявайте.
4. Анализирайте информацията, която получавате от мониторинга и оценката и адаптирайте програмата, съобразно резултатите.
5. Обмислете потенциалните последици за по-нататъшното прилагане на програмата от това, което сте научили от анализа на данните от мониторинга и оценката.
6. Изгответе списък с опции за действие.
7. Съгласувайте с останалите участници и заинтересовани страни това, което трябва да направите и сроковете за предприемане на действия.
8. Споделете корекциите с отговорните институции и с бенефициентите.
9. Прилагане: какви промени ще настъпят в програмата и как ще бъдат приложени без да нарушават процеса на работа.
10. Наблюдавайте и оценявайте.

Ключовите стъпки за ефективно вземане на решения са:

- Разберете значението на това, което сте научили;
- Разберете какво трябва да се направи и имайте ясни мотиви защо трябва да бъде направено;
- Създаване на опции за това как трябва да го направите и го обсъдете с останалите заинтересовани страни;
- Потърсете мнението и на бенефициентите по отношение на промените в програмата, нека участват активно в процеса на взимане на решения.

## Дизайн на системата за мониторинг и оценка

Разработване на база данни, която да съдържа:

- Обобщение на цялата основна информация, която може да бъде събрана от училището за децата, които участват в програмата и за други подобни програми, които са прилагани в последната една година;
- Изготвени доклади, които дават възможност на другите заинтересовани страни, институции и партньори, за въздействието на работата и какво влияе върху нея.

На начална работна среща с персонала на училището, съставете списък на показателите за ефективност и въздействие на програмата.

**Ефикасност**                   Тук е необходимо да се оцени колко бързо, колко правилно, колко ефективно и с какви ресурси ще бъде прилагана програмата.

**Ефективност**               Тук е необходимо да се оцени постигането на резултати. Какво целим да бъде постигнато в краткосрочен план и какво – в дългосрочен. С какви индикатори ще измерваме резултатите.

**Въздействие**               Тук е необходимо да се оцени дали програмата е оказала въздействие върху промяната на поведението на учениците, както и, че промяната в поведението оказва положително влияние върху общността / обществото.

Добре е да изготвите списък с различните променливи (индикатори), които според вас биха могли да бъдат важни при оценката и отчитането на нивото на въздействие. Системата за мониторинг трябва да даде информация за въздействието на програмата върху тези променливи. Целта е да се предостави както качествена, така и количествена информация.

Примерни измерими индикатори за въздействие, могат да включват:

- Профил на целевата група: пол и възраст;
- Профил на училището;
- Профил на класовете, в които се прилага програмата, вкл. специфики като: ниво на тормоз и агресивно поведение между учениците, академични / спортни/ артистични постижения на учениците, наличие на противообществени прояви и др.;
- Профил на учителя и психолога в училището;
- Подход към дисциплината в училището, училищна политика и учелещни правила за поведение;
- Профил на семействата: етническа принадлежност, икономически статус, ниво на образование и др.

Необходимо е да бъдат разработени формуляри / въпросници за измерване на показателите за въздействие преди първата интервенция (за предоставяне на базова информация) и след това в различни моменти от прилагането на програмата.

При първата среща с персонала в училище е необходимо да бъдат категоризирани основните понятия, които ще се използват като индикатори за оценка, например „профил на учителя“ и др.

Формулярите/въпросниците трябва да бъдат разработени разработен така, че да позволят да се събере резултат, който би могъл да бъде сравнен с първоначално събраните данни преди прилагането на програмата.

За измерване на въздействието, могат да се използват отново въпросници за децата, в които те да отбележат доколко съгласни или несъгласни са с дадени твърдения, например „Вече не смятам, че да пушиш е толкова готино“, „Стремя се да заменя консумацията на енергийни напитки с консумация на натурални сокове“ и др. В случая е важно да знаем какво точно целим да променим с прилагането на програмата, за да бъдат дефинирани ясни, прости и реалистични твърдения.

При изготвянето на бланка за отчети е важно да се обърне внимание:

- Каква е разликата между оценките на индикаторите по отношение на въздействието в началото и в края на процеса на прилагане на програмата?
- Каква е разликата между учителските нагласи в началото и края на процеса?
- Какви променливи, свързани с училищната среда, оказват влияние върху степента на въздействие на програмата?
- Какви променливи, свързани със семейната среда или личностните характеристики на децата влияят върху степента на въздействие на програмата?

## Примерен формуляр за отчет от психолога, прилагащ програмата

Индикатори, които следва да бъдат проследявани и да бъде описвано тяхното състояние:

- Групова динамика;
  - Повишено самочувствие и самооценка от страна на децата;
  - Повишени знания по отношение на здравословен начин на живот;
  - Намалване на проявите на рисково/агресивно/предизвикателно поведение от страна на децата;
  - Начини за прекарване на свободното време;
  - Брой посещения в часовете при прилагане на програмата;
  - Ниво на активно участие в дейностите по програмата.
- 

Дата:

Училище:

Начин на събиране на информацията:

Изготвил доклада:

Сесия № \_\_\_\_\_

-----

1. Развитие на груповата динамика:

2. Състояние на самооценката и самочувствието на децата:

3. Ниво на знания по отношение на здравословен начин на живот:

4. Прояви на рисково/агресивно/предизвикателно поведение:

5. Описание на начините за прекарване на свободното време:

6. Брой присъствали ученици:

7. Брой активно участвали в дейностите:

**Забележки, препоръки, наблюдения:**

Примерен формуляр за извършване на мониторинг по време на прилагането на програмата:

Вид информация	Актуална към (дата) и валидна/точна	Актуална към (дата) и невалидна/неточна	Неактуализирана информация	Липсва информация за:
Количествена				
Качествена				
Брой деца участвали в програмата за периода				
Брой деца активно участвали в дейностите по програмата за периода				
Разпределение по възраст				
Разпределение по пол				
Брой контакти с родителите на децата				

Коментари на мониториращия:

Сравнителен анализ на данните с данните от предходния мониторинг (ако е имало такъв).

**Примерно ръководство за дискусии във фокус групи с родители или ученици с цел оценка на нуждите преди стартиране на реализирането на дейностите по програмата.**

## **ОБЩИ ИНСТРУКЦИИ**

- ✚ Опитайте да получите колкото може по-конкретни отговори.
- ✚ Насърчавайте истински обмен на мнения между участниците.
- ✚ Проучвайте въпросите, включени в ръководството. В зависимост от хода на дискусията, можете да комбинирате, замените, пропускате въпроси, които се оказват неподходящи и да добавяте въпроси, ако има някакви интересни тенденции.
- ✚ Обърнете внимание на поставени проблеми, които не са включени в ръководството.
- ✚ Подтиквайте респондентите да обсъждат и задълбочават повече в съответната част от дискусията
- ✚ Ако дискусията се разгорещи около определена тема обяснете, че това ще бъде обсъдено подробно по-нататък и продължете със следващата тема.
- ✚ След всяка тема обобщавайте мненията и оценките и търсете съгласие с обобщението.
- ✚ Накрая дайте възможност за допълнителни въпроси и коментари по проблеми, които не са били обсъдени.

## **ВЪВЕДЕНИЕ (Около 15 мин)**

1. Обяснете, че целта на дискусията е да се обсъдят проблеми, които може да възникнат в семейството, между родителите и децата;
2. Припомнете времевата рамка (около 2 ч.);
3. Представете членовете на екипа и ролята на модератора;
4. Обяснете, че анонимността на участниците ще бъде запазена и аудиозаписът ще се ползва само за написване на доклада;
5. Поставете правила за водене на дискусията:
  - ✚ Да говорят свободно и открито, но един по един;
  - ✚ Свободно и честно да изразяват мненията си, тъй като за дискусията са еднакво важни както позитивните, така и негативните мнения и оценки;
  - ✚ Няма правилни и грешни отговори, само различни гледни точки; да се чувстват свободни да казват, каквото мислят, дори мненията им да се различават от тези на останалите;
  - ✚ Да уважават събеседниците си и техните мнения;
  - ✚ Да изключат или намалят звука на телефоните.
6. Помолете участниците да се представят със следната основна информация: малко име, възраст, занятие, семейно положение, големина на домакинството и наличие на деца в него;
7. Задайте няколко общи въпроса за начало на дискусията.

### **ЧАСТ 1: Възприятия по проблема с употребата на наркотични вещества (30 мин)**

1. Нека първо да поговорим за това, във Вашия квартал, какви са отношенията вътре в семействата? Хората споделят ли децата им да са имали някакъв опит с употребата на наркотични вещества, споделят ли какво са чули от децата си по въпроса за наркотиците? Какви наркотични вещества се споменават? Къде се споменава да се употребяват (в училище, на купон, на улицата)?
2. А когато се случват такива неща, съседите, роднините и другите хора в махалата разбират ли какво се случва, научават ли за това? (Ако да:) Как? (Ако не:) Защо?
3. А сега бих искал/а да Ви попитам, какво си представяте Вие, когато стане дума за употреба на наркотици. Защо хората взимат наркотици, според Вас?
4. Според Вас с какви други проблеми е свързана употребата на наркотици от деца? *(МОДЕРАТОР: тук и на следващите въпроси от тази част опитайте да разберете дали хората свързват употребата на наркотици при подрастващите само с рисковете на средата или имат разбиране, че това е поведение от страна на децата, което отразява трудности и проблеми в семейството или лични неуспехи )*
5. Какво бихте направили ако разберете, че Вашето дете употребява наркотици?

### **ЧАСТ 2: Наблюдения за употребата на наркотици (20 мин)**

1. Кои от нещата, за които говорихме досега, се случват или са се случвали във Вашия квартал/ семейство/ близко обкръжение?
2. А в сравнение с преди години, има ли промяна? По-често или по-рядко се случват тези неща? Има ли неща, които преди не са се случвали, а сега се случват, или обратното?
3. Кои деца най-често употребяват наркотични вещества според Вас?

### **ЧАСТ 3: Причини за употребата на наркотици (10 мин)**

1. Според Вас, какви са причините за употреба на наркотици от подрастващите? Кои причини са най-важни според Вас?
2. Кои причини са най-важни?

### **ЧАСТ 4: Реакции към употребата на наркотици (20 мин)**

1. Как хората реагират, когато се разбере, че в дадено семейство детето употребява наркотици? Ако знае за проблема, опитва ли се да направи нещо, или предпочита да се прави, че не е чул или видял? Опитва ли се да помогне и как? Често ли се случва това или рядко? Ако се опитва да направи нещо, какво е обикновено то? Какъв е резултатът, когато хората се опитват да се намесят?
2. А какво правят родителите, чийто деца употребяват наркотици? Споделят ли с някого, с кого, търсят ли помощ от институции, професионалисти, училищни власти, от роднини или от някой друг?
3. Какво се случва, ако в училище се разбере, че дадено дете употребява наркотици? Какви са най-честите модели на поведение на учителите и училищната администрация? Има ли професионалисти, към които учителите могат да се насочат в случай на подобен проблем?

### **ЧАСТ 5: Превенция на употребата на наркотици в училищна среда (20 мин)**

1. Според Вас, ако в училище се въведат програми за превенция на употребата на наркотици, това ще намали ли риска от употреба за Вашето дете например?
2. Според Вас, какво съдържание трябва да имат тези програми? Кой трябва да ги реализира? Вие бихте ли се включили в подобна програма и ако да, защо?
3. Какви други протективни фактори съществуват според Вас, които биха спомогнали за намаляване на употребата на наркотици сред подрастващите?
4. Има ли още нещо което бихте искали да споделите?

Благодаря Ви много за отделеното време и любезното съдействие!

## **Примерно ръководство за интервюта с учениците, участващи в дейностите по програмата**

### **ОБЩИ ИНСТРУКЦИИ**

- ✚ Опитайте да получите колкото може по-конкретни отговори.
- ✚ Проучвайте въпросите, включени в ръководството. В зависимост от хода на интервюто, можете да комбинирате, заменят, пропускате въпроси, които се оказват неподходящи и да добавят въпроси, ако има някакви интересни тенденции.
- ✚ Обърнете внимание на поставени проблеми, които не са включени в ръководството.
- ✚ Подтиквайте респондентите да задълбочават повече в съответната част от интервюто
- ✚ Ако респондентът се разгорещи около определена тема обяснете, че това ще бъде обсъдено подробно по-нататък и продължете със следващата тема.
- ✚ Накрая дайте възможност за допълнителни въпроси и коментари по проблеми, които не са били обсъдени.

### **ВЪВЕДЕНИЕ (Около: 5 мин)**

1. Представете се;
2. Обяснете, че целта на интервюто е да се направи оценка на ефективност на програмата;
3. Припомнете времевата рамка и помолете респондента да отдели достатъчно време за интервюто;
4. Обяснете, че анонимността на респондентите ще бъде запазена;
5. Поставете правила за водене на интервюто:
  - ✚ Да говорят свободно и открито;
  - ✚ Свободно и честно да изразяват мненията си, тъй като за резултатите от проучването са еднакво важни както позитивните, така и негативните мнения и оценки;
  - ✚ Да изключат или намалят звука на телефоните.

### **ЧАСТ 1: Информация за респондента (10 мин)**

Първо ще Ви помоля да ми разкажете малко за себе си. Кой клас сте, откага сте в това училище?

### **ЧАСТ 2: Опит с употребата на наркотични вещества(15 мин)**

1. Може ли да ми разкажете дали Вие или Ваш приятел/познат се е случвало да употребява наркотици (на купон с приятели, в дискотека или другаде)?
2. Преди колко време беше това? Какво беше веществото тогава?
3. Според Вас какво накара Вас/ Вашия приятел да употреби/те това вещество?

### **ЧАСТ 3: Опит от участието в програмата (15 мин)**

1. От колко време участвате в програмата?
2. Прекъсвали ли сте участието в програмата и ако да, поради какви причини?
3. Кое за Вас беше най-полезно от участието Ви в тази програма?
4. Кое за вас беше най-малко полезно от участието Ви в тази програма?
5. По време на участието Ви в програмата, ежедневието Ви промени ли се по някакъв начин, ако да – как?
6. Участието Ви в програмата подпомогна ли подобряването на връзките и комуникацията с приятелите, семейството, връстниците, учителите? Чувствате ли се по-уверен/а при взаимоотношенията си с другите хора?
7. Има ли нещо, което според Вас трябва да продължи да бъде правено в училище, за да намали рискът от употреба на наркотични вещества сред връстниците Ви?
8. Програмата повлия ли на взаимоотношенията във Вашия клас?
9. Какво трябва да се добави или промени в програмата според Вас?

### **ЧАСТ 4: Възприятия за рисковите и протективни фактори (10 мин)**

1. В какви дейности бихте желали Вие да участвате в бъдеще?
2. Кое според Вас оказва най-силно влияние на връстниците Ви по отношение на употребата или неупотребата на наркотични вещества?
3. Като цяло, как бихте оценили програмата (по скалата от 1 до 5, където 5 е най-високата оценка)? Защо поставяте точно тази оценка?
4. А как бихте бихте оценили влиянието на програмата за промяна на поведението на Вашите съученици и връстници? Моля, обяснете.
5. Какво беше най-трудно за Вас в процеса прилагане на програмата?

### **ЧАСТ 5: Възприятия за бъдещето (10 мин)**

1. Мислите ли за своето бъдеще? Какви са Вашите планове за следващата учебна година?
2. Смятате ли, че програмата трябва да продължи да се прилага и в бъдеще? Моля, обяснете защо мислите така?
5. Има ли още нещо, което бихте искали да споделите във връзка с участието Ви в програмата?

Благодаря Ви много за отделеното време и любезното съдействие!